

**ФАН ВА ТЕХНОЛОГИЯЛАР
ТАРАҚҚИЁТИ**
**РАЗВИТИЕ НАУКИ И
ТЕХНОЛОГИЙ**

3
2025

Тахририят ҳайъати раиси:

СИДДИҚОВА С.Ғ. –

Бухоро давлат техника университети ректори

Муовини:

НИЗАМОВ А.Б. –

БухДТУ илмий ишлар ва инновациялар бўйича проректори

Тахрир ҳайъати:

МУҚИМОВ К.М. – ЎзР ФА академиги (ЎЗМУ)

ЖАЛИЛОВ А.Т. – ЎзР ФА академиги (Тошкент кимё-технология ИТИ)

НЕГМАТОВ С.Н. – ЎзР ФА академиги (“Фан ва тараққиёт” ДУК)

БАҲОДИРОВ Ғ.А. – т.ф.д., профессор, ЎзР ФА бош илмий котиби

ХАМИДОВ О.Х. – иқтисод фанлари доктори, профессор (БухДУ)

ЖАЛИЛОВ Т.Қ. – иқтисод фанлари доктори (DSc) (ТКТИ)

МУХТАРОВ Н.Ш. – техника фанлари доктори (DSc) (“Ўзбекнефтгаз” АЖ)

ТУХСАНОВ Х.А. – иқтисод фанлари доктори (DSc) (“Ўзбекнефтгаз” АЖ)

МАДИЕВ Р.Х. – техника фанлари доктори (DSc) (“Шуртан ГКМ” МЧЖ)

АДИЗОВ Б.З. – техника фанлари доктори (DSc), к.и.х., ЎзРФА УНКИ

ХУРМАМАТОВ А.М. – техника фанлари доктори, профессор, ЎзРФА УНКИ

СОБИРОВА Н.К. – филология фанлари номзоди, доцент, ЎЗМУ

ҒАФУРОВ Д.О. – Бухоро ДТУ ёшлар масалалари ва маънавий- маърифий ишлар бўйича биринчи проректори ф.ф.д (PhD)

ҚУРБОНОВ Ж.М. – техника фанлари доктори, профессор (Самарқанд ИСИ)

САИДОВ С.Б. – Бухоро ДТУ молия ва иқтисод ишлари бўйича проректори

ШАРИПОВ М.З. – физика-математика фанлари доктори (DSc), профессор

АСТАНОВ С.Х. – физика-математика фанлари доктори, профессор

РАХМОНОВ Х.Қ. – техника фанлари доктори, профессор

ВОХИДОВ М.М. – техника фанлари доктори, профессор

ЖЎРАЕВ Х.Ф. – техника фанлари доктори, профессор

САДУЛЛАЕВ Н.Н. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

МАЖИДОВ Қ.Х. – техника фанлари доктори, профессор

ФОЗИЛОВ С.Ф. – техника фанлари доктори, профессор

ИСАБАЕВ И.Б. – техника фанлари доктори, профессор

АБДУРАҲМОНОВ О.Р. – техника фанлари доктори, профессор

НИЗОМОВ А.Б. – иқтисод фанлари доктори, профессор

ЖУМАЕВ М.Р. – физика-математика фанлари доктори (DSc), профессор

ЮНУСОВА Г.С. – фалсафа фанлари доктори (DSc), профессор

ЖЎРАЕВА М.М. – филология фанлари доктори (DSc), профессор

ТЎХТАЕВА З.Ш. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

МАХМУДОВ М.Ж. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

ХАЙИТОВ Р.Р. – техника фанлари доктори (DSc), к.и.х.

БОЗОРОВ Ғ.Р. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

БОЛТАЕВ З.И. – физика-математика фанлари доктори (DSc), профессор

ОЛТИЕВ А.Т. – техника фанлари доктори, (DSc)

ЖАЛИЛОВ Р.Б. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

МАХМУДОВ М.И. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

МАЖИДОВА Н.Қ. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

АХМЕДОВ В.Н. – кимё фанлари номзоди, профессор

МАХМУДОВ Р.А. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

ПУЛАТОВА М.И. – физика-математика фанлари номзоди, профессор

Бош муҳаррир:

ДЎСТОВ Ҳ.Б. – кимё фанлари доктори, профессор

Муҳаррирлар:

БАРАКАЕВА Д.Ф., ОРТИҚОВА С.Ж., ИСТАМОВА Г.Х.

Мусахҳиҳ:

АРТИКОВА М.М.

ФАН ВА ТЕХНОЛОГИЯЛАР

ТАРАҚҚИЁТИ

ИЛМИЙ – ТЕХНИКАВИЙ ЖУРНАЛ

РАЗВИТИЕ НАУКИ И

ТЕХНОЛОГИЙ

НАУЧНО – ТЕХНИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Журнал Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлиги Бухоро вилояти бошқармасида 2014 йил 22-сентябрда № 05-066-сонли гувоҳнома билан рўйхатга олинган

Муассис:

Бухоро давлат техника университети

Журнал Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги ОАК Раёсатининг 2017 йил 29-мартдаги №239/5-сонли қарори билан диссертациялар асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган. 2019 йилда Ўзбекистон Республикаси ОАК Раёсатининг қарорлари билан қайта рўйхатдан ўтказилган.

Тахририят манзили:

200100, Бухоро шаҳри, Қ. Муртазоев кўчаси, 15-уй, Бухоро давлат техника университети

Тел: 0(365) 223-92-40

Факс: 0(365) 223-78-84

Электрон манзил:

E-mail: fantt_jurnal@umail.uz

Журналнинг тўлиқ электрон варианты билан

<https://journal.bmti.uz/>

сайти орқали танишиши мумкин.

Ушбу журналда чоп этилган материаллар тахририятнинг ёзма рухсатисиз тўлиқ ёки қисман чоп этилиши мумкин эмас. Тахририятнинг фикри муаллифлар фикри билан ҳар доим ҳам мос тушмаслиги мумкин. Журналда ёритилган материалларнинг ҳаққонийлиги учун мақолаларнинг муаллифлари ва реклама берувчилар масъулдирлар.

МУНДАРИЖА - СОДЕРЖАНИЕ – CONTENT

ТЕХНИКА, ТЕХНОЛОГИЯ ВА ЖИҲОЗЛАР	
Khaidarov Sh.B., Khamzaev A.A. Optimal angle of installation of the ekg excavator boom . . .	4
Xamroyev X.X., Isamov R. N., Azizov B.A., Turayeva U.X. Metallarining sirt tozaligini profilograf-profilometr yordamida tajribada o'rganish	8
Kudratov Sh.I. The influence of oils on the reliability and longevity of diesel locomotive engines .	13
Bayboboyev N.G., Abdualiyev N.H. Mashina-separatorning qoziqchali barabani massasining inersiya momentlari va o'ziga xos tebranish chastotalarini aniqlash	18
Temirov S.A. Construction and testing of a parabolic solar concentrator	23
Urinov A., Qadirxanov J. Magistral neft quvurlarini korroziyaga qarshi himoya qoplamalar parametrlarning ratsional qiymatlarini aniqlash.	27
Egamberdiyev I.P., Qayumov B.B., Ochilov A.S., Bo'ronov Sh. B. Legirlangan po'latda ikki fazali qayta kristallanishda tuzilma hosil bo'lishi.	33
Зокирова Д.А, Салимова З.Б. Свободные и затухающие крутильные колебания.	36
Bafoyev D.X. Po'latdan tayyorlangan mahsulotlarning yuza qatlamining mustahkamligini oshirish	40
Tashpulatov N.E., Sattorov A.X. Drenaj tizimlaridagi oqim tezligi va gidravlik samaradorlikni o'rganish	46
Akabirova L.X. "Buxorotosh" zavodi uchun uch bosqichli shag'al toshlarini qayta ishlash texnologik sxemasini tanlash.	52
КИМЁ ВА КИМЁВИЙ ТЕХНОЛОГИЯЛАР	
Фозилов Х.С., Туробжонов С.М., Фозилов С.Ф. Кам олтингугуртли дизел ёқилғиларининг мойловчанлик хоссаларига юқори ёғ кислота ва спиртларнинг присадкалик хусусиятларини ўрганиш	58
Jumayev J.H. Sintez qilib olingan n-morfolinbutanon-2ning ingibitorlik xossasining tadqiqi . .	62
Maxmudov M.J., Haydarov B.A. Alyuminiy saqllovchi koagulyantlarning turlari va ularning asosiy xususiyatlarini tadqiq qilish	67
Rosilov M.S., Beknazarov H.S., Saparov S.X. Oltingugurt bitum aralashmalariga modifikatorlar tasirini o'rganish	75
Sharipova N.O'., Atoev E.X., Axmedov V.N. Mahalliy xomashyolardan olingan adgezivlarning qiyosiy tahlili va samaradorligini o'rganish.	82
Садикова Н.К., Амонов М.Р. Оқава сув таркибидаги нефт маҳсулотларини тозалаш кинетикасини ўрганиш	87
Фозилов Х.С., Туробжонов С.М., Нарзуллаева А.М., Фозилов С.Ф. ҚМПЭ ва ҚМПШ ни ТЕРМО ва гравиметрик усул ёрдамида хоссаларини ўрганиш.	92
Murodov M.N., Do'stov H.B., Panoyev E.R., Murodov J.M. Nordon gazlarni absorbsion tozalash texnologik jarayoni muhiti uchun gravimetrik usulda po'lat namunasining korroziya tezligini aniqlash	95
Xamidov D.G'., Fozilov S.F., Tilloyev L.I. Quyi molekulyar polimer chiqindi suyuq fraksiyasining IQ spektroskopik tahlili	101
Saloydinov A.A., Botirov S.B. Avtomobil benzinlari uchun oksigenatli qo'shimchalarning fizik – kimyoviy tahlili	106
Tursunova M.A., Majidova N.Q., Majidov Q. Mahalliy <i>juniperus (archadosh)</i> turlardan efir moylari olish jarayonini tadqiq qilish.	112
Haydarova H.A., Niyazov L.N. Gidrooksibenzoy kislotalarining oltingugurt saqlagan amidlarining potensial biologik faolligi.	121

МАШИНАСОЗЛИК ВА ЭНЕРГЕТИКА	
Axtamov R.A., Axtamov B.R., Rustamov N.B. Bug‘latish yuzasi tukli qora mato bo‘lgan quyosh suv chuchitgichining issiqlik hisobi	126
O‘rinov.U.A., Abdullayeva.Sh.F. Mexanik ishlov berishda RDB dastgohlarini qo‘llashning muammoli tahlili	130
Teshaev M.X., Nematov Sh.N., Murodov K.J. Yashil energetika. Transport harakati mexanik energiyasidan elektr energiya olish metodi	134
Tuyboyov O.V., Kodirov B.Sh. Integration of artificial intelligence in real-time monitoring of metal-cutting processes.	139
Teshaev M.X., Murodov K.J. Transport vositasi harakatida mexanik energiyasini elektr energiyaga aylantirish qurilmasining matematik modeli	148
Tovboyev A.N., Boynazarov G‘.G‘. Yuqori garmonik tashkil etuvchilar asosida yuklama tugunlarida kuchlanish va ferrozonans hodisalarni elektr ta‘minoti tizimini samaradorligiga ta‘sirini baholash.	153
Kodirov B.Sh., Tuyboyov O.V. Dynamic adjustment of cutting parameters for enhanced machining efficiency.	164
Бабаназарова Н.К., Хусенов Д.Р. Анализ расхода электроэнергии на производственные нужды, на примере газотранспортной системы.	172
Tovboyev A.N., Boynazarov G‘.G‘. Korxona uzluksiz texnologik jarayonlarining elektr ta‘minoti samaradorligini oshirish.	177
Maxmudov B.M., Daliyev A.A. Factors in selecting a solar concentrator.	184
Raxmonov I.U., Uzaqov N.Ch., Nematov L.A. Zaryadlash qurilmalarida chiqish tokini prognozlash dolzarbliligi.	189
ИНФОРМАТИКА ВА АХБОРОТ – КОММУНИКАЦИОН ТИЗИМЛАР	
Xudoyberganov M.O‘., Axtamova L.A. Dasturiy kodni avtomatik tekshirish tizimlarining algoritmik yechimlari	195
ОЗИҚ-ОВҚАТ САНОАТИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ	
Elmurodova A.S., Atamuratova T.I., Ergasheva X.B. Ko‘pkomponentli yormalar uchun potensial xom ashyoning antinutrient omillari va ularni profilaktik bartaraf qilish usullari.....	203
Рахмонов К.С., Ибрагимов У.М., Атамуратова Т.И. Моделирование рецептурного состава хлеба пшеничного сортового с использованием пряно-ароматического сырья.....	208
ТЎҚИМАЧИЛИК ВА ЕНГИЛ САНОАТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ	
Uzoqova L.P. Poyabzalning qulayligini belgilovchi omillarni ilmiy asoslari	217
Мухтарова З.Н. Проектирование композиционных материалов для одежды	222
Мўминов Қ.М., Хамраева С.А., Хайитметова Р. Турли тола таркибли ипларнинг сифат кўрсаткичлари тадқиқоти	226
Саидова А.С. Болаларнинг ўсиб улғайиш давридаги морфологик ўзгаришларининг кийим шаклига таъсири	230
Komilov Sh.R., Jurayeva G.R., Mamadaliyev N.V. Paxta tolasining sifat ko‘rsatkichlari tahlili	234
Agzamova S.M., Gulyayeva G.X., Musayev N.M., Mukimov M.M., Karimova N.H. Yangi tuzilishdagi ikki qatlamli trikotaj to‘qimalarining texnologik ko‘rsatkichlari tadqiqi.....	241
Abduraxmanova F.A. Poyabzal materiallarining xossalari va ularning poyabzal gigiyenik xususiyatlariga ta‘siri	245
Gafurova N.T., Hasanova M.E. Kichik yoshidagi qiz bolalar kiyimi assortimentini shakllantirish	249

Ражабова Г.Ж. Мода саноатининг экологияга таъсири	254
Tursunova Z.N. Kiyim osti normal mikromuhitini ta'minlashda teri tuzilishining roli	259
Ражабова Г.Ж. Проблемы быстрой моды	262
Temirova G.I., Shodmonova M.S. Trikotaj asosli mo'yna buyumlariga ishlov berishning zamonaviy texnologiyalari va istiqbollari.	267
Пардаев Б.Ч., Джамолов Р.К., Росулов Р.Х., Каримова Г.Т. Пахта бўлакчаларини ҳар бир қозикчали барабандаги ҳаракатининг назарий асослари.....	270
Худойбердиев М.Р., Очилов Т.А., Ёдгоров С.Қ. Пахтани дастлабки ишлаш жараёнининг пахта толаси физик-механик хоссаларига таъсири.....	274
Xamrayeva S.A., Kazakova D.S., Mirnazarova D.J. Belgilangan parametrlar asosida kostyumbop matolarni loyihalash.....	278
Жаллиев Б.А., Зойиров А.Х., Жаллиев Ж.Б. Способы опыления и урожайность хлопчатника	283
Ortiqova K.I., Umarov A.A., Nasriddinova Z.R. Urug'lik va texnik chigitlar uchun linter mashinalarida avtomatik boshqaruv tizimlarini joriy etish.	289
Karimova N.H. Ustki trikotaj mahsulotlari uchun xomashyo sarfi kamaytirilgan aralash trikotaj to'qimalarning samarali tuzilishlarini ishlab chiqish.	293
Каландаров Р.К., Каршинев О.Н. Статистическая обработка результатов экспериментальных исследований полученных в хлопкоочистительных заводах.....	297
Ражабов А.И., Нодирова М.Н. Ўзбекистон Республикаси тўқимачилик саноатида, маҳаллий жун толаласидаги ипларнинг сифат кўрсаткичларига таъсири	302
Каландаров Р.К., Росулов Р.Х., Урозов М.К., Пардаев Б.Ч. Математическая модель колебаний корпуса машины при его креплении к фундаменту.....	306
Rajabov A.I., Nodirova M.N. Methods for eliminating the main problems of technological sections of wool processing in our republic	310
АНИҚ ВА ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ФАНЛАР	
Fayazova D.S. Authentic material's history	316
Salomova M.Z. Zamonaviy terminologiyaning rivojlanish bosqichlari va aspektlari	321
Шарипова Ф.Н. Семантические модели выражения терминологического значения	324
Shoyimqulova M.Sh. Termin va umumiy so'zlarning o'ziga xos morfologik va semantik xususiyatlari	327
Mannonov Y.O. Barkamol avlod tarbiyasida axborot – kutubxonalarning roli va ahamiyati	331
Рабиев Ғ.Б. Бухоро вилояти қишлоқ аҳоли пунктларининг ирригация тизимини яхшилаш ва ишлаб-чиқариш зоналарини тўғри жойлаштириш масалалари.....	334
Azizov B.A., Xamroyev X.X. Nazariy mexanika fanini o'qitishda qurilish mutaxassisliklari uchun hisoblash-grafik ishlarini rasmiylashtirish	338
Xakimova M.Y. Yangi ma'naviy makonda kutubxonalarning ijtimoiy vazifalari	344
Бахрамова З.Р. Лексико-семантические особенности терминологии в английском и узбекском языках	349
Xakimova M.Y. Jadid kutubxonalari va mutolaa.....	352
Gafurova N.T., Hikmatov N.I. Texnik oliy o'quv yurtlarida zamonaviy ta'lim shakllari va usullari.	357
Sabirova N., Abduazizova D. Leksik birliklarning lingvopragmatik xususiyatlari	362
Saidova G.Sh., Abidova Z.K., Saidov Sh.Sh. Kasb ta'limi o'qituvchilarida professional o'zini o'zi anglashda ijtimoiy psixologik ta'sir ko'rsatuvchi omillar.	365
Нурмурадова Ш.И. Чакмоқдай умр маҳсули	369

С другой точки зрения процесс фокусировки можно описать в аспекте степеней (стадий). Этот аспект имеет определенный когнитивный оттенок и связан со стадиями понимания свойств терминов. Поверхностное понимание связано с первичной степенью, а лексема единицы наименования является носителем денотативного значения. Вторичная степень отражает понимание, когда задействовано словарное определение. Значение становится ясным с использованием словарного определения, содержащего отдельной комбинации. Третичная требует использования цепочки комбинаций для понимания единицы наименования. В случае третичной степени первого словарного определения недостаточно, и для окончательного и достаточного понимания используется словарное определение комбинаций, выявленное на уровне вторичной степени.

Выводы. Фазы и этапы семантического моделирования можно сравнить с процессом снятия покрова с носителей информации. Само снятие раскрывает внутреннюю структуру семантического компонента, указывая одновременно на его место и спецификацию существования. Фокусировка отражает механизм семантического представления в единицах наименования. Семантическое представление связано с двумя аспектами (количеством и степенью понимания). Все уровни разных исследований демонстрируют многоуровневую организацию семантической сферы, которая связана с единицами наименования разных областей.

Список использованной литературы:

1. Aitchison, Jean (1987), Words in the Mind. An Introduction to the Mental Lexicon, Oxford: Basil Blackwell. Arntz, Reiner (1986)
2. A.A. Ivakhnenko, E. Chesterman on the norms and equivalence of translation. Proc. of the Zhytomyr State Univ. named after Ivan Franko 56, 96–99 (2011)
3. E.V. Lopatina, Peculiarities of terminological units. Theory and pract. of soc. develop. 2, 372–374 (2012)
4. Harrison M. E. (2010). The Scented Word: Context, Intrigue, and the Problem of Olfactory Literacy. Fragrances. Supplement to Household and Personal Care Today, № 1, pp. 6-10.
5. Kohn, Kurt as Conflict", inABLA Papers 14 (Brussels).
6. Longman (2006). Longman dictionary of contemporary English. Harlow: Pearson Longman. 1950 p.
7. Мельников Г. П. Основы терминоведения. М.: Изд-во РУДН, 1991. 116 с.
8. M.G. Cheporukhina, Classifications of borrowed vocabulary (based on the French language). In: Science Today (Moscow, Sci. center "Dispute", 2015)
9. T.N. Novikova, Peculiarities of proper names translation from English into Russian and German in Children's. Lang. in Profes. Communic. 291–297 (2022)
10. Шурыгин Н. А. Лексикологическая терминология как система. Нижневартовск: изд-во Нижневартовского педагогического университета, 1997. 167 с.

TERMIN VA UMUMIY SO‘ZLARNING O‘ZIGA XOS MORFOLOGIK VA SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Shoyimqulova M.Sh.

Buxoro davlat texnika universiteti.

Annotatsiya. Maqolada atamaning ba’zi muhim xususiyatlari va ularning paydo bo‘lish va amal qilish jihatlari o‘rganilgan. Izlanishlar shuni ko‘rsatadiki, ko‘p sonli atamalar ikki tomonlama rolga ega, chunki ular ma’lum bir sohada ishlaydi, shuningdek, ular yuqori ixtisoslashgan umumiy maydonda keng qo‘llaniladi. Taxminlarga ko‘ra, atamalarni termin bo‘lmaganlardan ajratish maqsadga muvofiqdir. Barcha atamalar, odatda, ikkita katta guruh: atogli atamalar va terminologik so‘zlarga bo‘linadi.

Kalit so‘zlar: atogli termin, umumiy so‘zlar, polisemiya, obyekt, semantik, morfologik, strukturaviy, amaliy

CHARACTERISTIC MORPHOLOGICAL AND SEMANTIC FEATURES OF TERMS AND COMMON WORDS

Shoyimkulova M.Sh.

Bukhara state technical university.

Abstract. The article discusses some important features of the term, as well as aspects of its origin and application. Research shows that many terms play a dual role, since they function in a specific area and are also widely used in a highly specialized area. It is assumed that it is appropriate to distinguish between terms and non-terms. All terms are usually divided into two large groups: scientific terms and terminological words.

Key words: common term, common words, polysemy, object, semantic, morphological, structural, practical

ХАРАКТЕРНЫЕ МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ И СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕРМИНОВ И ОБЩЕУПОТРЕБИТЕЛЬНЫХ СЛОВ

Шойимкулова М.Ш.

Бухарский государственный технический университет.

Аннотация. В статье рассматриваются некоторые важные особенности термина, а также аспекты его возникновения и применения. Исследования показывают, что многие термины играют двойную роль, поскольку они функционируют в определенной области, а также широко используются в узкоспециализированной области. Предполагается, что целесообразно различать термины и нетермины. Все термины обычно делятся на две большие группы: научные термины и терминологические слова. В статье рассматриваются морфологические и семантические различия этих терминов от обычных слов.

Ключевые слова: общеупотребительный термин, общеупотребительные слова, полисемия, объект, семантический, морфологический, структурный, практический.

Kirish. Terminologiya adabiy tilning muhim va noyob elementidir [6]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maxsus lug'atning shakllanishi, rivojlanishi va faoliyat ko'rsatish jarayonlari tobora kuchayib bormoqda. Bu esa til rivojlanishining qonuniyatlarini tushunish uchun muhim, chunki hozirgi vaqtda har bir yangi kashfiyot natijasi o'laroq atamalar soni deyarli umumiy so'zlar sonidan oshib ketmoqda, chunki bu jarayonlar har bir hodisa, dalil va usul uchun yangi tushuncha va atamalarni talab qiladi [3]. Natijada, zamonaviy lug'atlardagi yangi so'zlarning 90% dan ortig'i maxsus leksikadan iborat bo'lmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi ba'zi muhim atamalarning paydo bo'lishi va faoliyatining xususiyatlari va jihatlarini o'rganishdir.

Termin (yunoncha "oxir, chegara") leksik daraja birligi (so'z yoki birikma) ko'rinishida inson faoliyati tegishli sohasining ba'zi bir tushunchalarini ifodalaydi va funksional mavzuni shakllantiradi. U soha lug'atining ma'lum sinfi va terminologiya fondining tabiiy (tizimli yoki tizimdan tashqari) elementi hisoblanadi. Bu atamalar va oddiy so'zlar o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni tekshirish, terminologik lug'at rivojlanishining asosiy tendensiyalari bo'yicha qisqa tadqiqot hamda tegishli atamalar belgilari tahlilini o'z ichiga oladi.

Termin va umumiy so'zlarning o'xshash va farqli jihatlari haqida so'z borar ekan, terminning uch aspektli birlik ekanligini qayd etish lozim. Muayyan atamani o'rganar ekan, olim, avvalo, uning paydo bo'lishi va rivojlanishi (diaxroniya), zamonaviy lug'atda mavjudligi va faoliyati (sinxroniya), milliy til tizimidagi variatsiya farqlari (soha) ni aniqlaydi. "So'zning terminologik tabiati tilning leksik tizimi fonida yuzaga chiqadi" [4]

Termin lingvistik birlik sifatida, bir tomondan, leksikaning tarkibiy qismidir hamda so'zlarning mavzuiy sinfini tashkil qiladi. Boshqa tomondan, atama funksional, ya'ni amaliy jihatdan leksik qatlamdan tashqariga chiqadi. Tegishli sabablar va belgilangan tushunchalarning o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra u turli fanlarning konseptual apparatiga kiradi. Bu ayni paytda termin leksikasining ikki tomonlama sifatini ta'minlaydi [9]. Bundan tashqari, qo'shimcha lingvistik reallik elementlarini ko'rsatadigan atama eng keng qamrovli, semantik jihatdan murakkab leksema, chunki unga turli xil omillar ta'sir qiladi. Bular: 1) tegishli soha tizimlari; 2) turli sohalarning konseptual tizimlari, 3) til tizimi, 4) leksik quyi tizim. Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu to'rtta tizimning har biri o'z vaqt-makon tarmog'iga, ya'ni sinxroniya va diaxroniyada strukturaviy farqlanish va tabaqalanish xususiyatiga ega. Sof semantik nuqtayi nazardan esa, juda ko'p atamalar ikkilamchi rol (bu asosan umumiy so'zlardan kelib chiqqan birliklarga taalluqlidir) o'ynaydi. Bular

asosan umumiy soʻzlar bazasida vujudga kelgan terminlardir. Ular odatiy va keng qoʻllaniladigan maxsus domen (tegishli soha) doirasida faoliyat koʻrsatadi. Ular bu maydonda oʻta ixtisoslashgan tabiati bilan ajralib turadi.

Atamalar oʻzining “maxsuslik” xususiyatini qanchalik saqlab qoladi, degan savol haligacha ochiq turibdi. Masalan, fizika dunyodagi hamma narsani oʻz predmeti sifatida oʻrganuvchi tabiiy fan. U alohida sunʼiy tilni talab qilmaydi. Ammo kundalik hayotda muhim oʻrin tutmaydigan *atom* (*atom*), *proton* (*proton*), *molekula* (*molecule*) kabi oʻta tor terminlar ham bu fan doirasida qoʻllaniladi. Bu ixtisoslashgan tilni rivojlantirish omili, albatta, oʻziga xos xususiyatlarni saqlab qolgan holda adabiy tilni davom ettirishdir. Fizikada umumiy soʻzlar, shu jumladan, polisemantik soʻzlar ham keng qoʻllaniladi. Bunday soʻzlar semantikasi toraytirilgandan soʻng maxsus mazmunga ega boʻladi: *maydon* (*elektromagnit*), *degeneratsiya* (*darajalar*), *tana* (*jismoniy*), *qimmatli* (*gaz*), *tuynuk* (*qora*), *oqim*, *tasvir*, *daraja*, *kuch*, *makon*, *yulduz*, *vaqt*, *suv*, *vazn*. Biroq terminologik boʻlmagan maʼnoda bunday leksemalar koʻpincha hissiy jihatdan qabul qilinadi yoki muloqot birliklari sifatida darajalanadi.

Atamalarni termin boʻlmagan soʻzlardan ajratishda ularning, odatda, ikkita katta guruhga boʻlinganligini hisobga olish maqsadga muvofiqdir: 1) maʼlum yoʻnalishga tegishli muayyan tushunchaga mos keladigan yangi voqelik hodisasini nomlaydigan yoki boshqa bir termin tizimidan oʻzlashtirilgan; 2) umumiy soʻz semantikasi transformatsiyasi, yaʼni oʻzgarishi natijasida yuzaga keladigan terminlar. Shunday qilib, birinchi guruhdagi birliklar atoqli atamalar, ikkinchisi terminologik soʻzlardir. Tavsiya etilgan chegara umumiy soʻzlarda termin belgi va xususiyatlarining bor-yoʻqligini inobatga olgani holda tor soha lugʻati va umumiy qoʻllaniladigan lugʻat oʻrtasidagi oʻzaro taʼsirni oʻrganish uchun samarali hisoblanadi. Xususan, birinchi guruh birliklari faqatgina terminologik tabiatga ega, leksik jihatdan biroz izolyatsiyalangan (ular tarmoqli paradigmatic va sintagmatic bogʻlanishlar) boʻladi. Shuning uchun ular, masalan, rasmiy semantik oʻzgarishlar kabi umumiy til oʻzgarishi jarayonlariga ancha chidamli, odatda, faqat tegishli soha doirasida ishlatiladi va oʻzining amaliy kontekstini oʻzgartirganda tubdan yangi maʼno yoki konnotatsiyani talab qilmaydi. Ikkinchi guruh birliklari esa, aksincha, terminologizatsiya jarayoni natijasi oʻlaroq, barqaror munosabatlarni saqlaydi (yashirin yoki oshkora).

Umuman olganda, har bir ilmiy yoki texnik sohada terminlar quyidagicha ajratib koʻrsatiladi: 1) sof professional atamalar; 2) amaliy qoʻllaniladigan atamalar (dastlab boshqa terminologik tizimlarning tarkibiy qismi boʻlgan, ammo keyinchalik amaliy jihatdan maʼlum bir sohaga oʻtgan); 3) muayyan sohada oʻziga xos maʼno kasb etgan umumiy soʻzlar; 4) fanlararo boʻlgan boshqa terminologik tizimlar bilan yondosh atamalar; 5) maʼlum bir sohadagi terminlar bilan birga ishlatilganda terminologik mazmun va mohiyat kasb etuvchi umumiy soʻzlar; 6) odatda, maʼlum bir sohada qoʻllaniladigan atama boʻlmagan umumiy soʻzlar;

Terminning asosiy oʻziga xos xususiyati uning “ilmiy, texnik yoki kasbiy maʼnoni ifodalash qobiliyatidir” [4]. Termin oddiy soʻzdan aniq maʼnoga ega boʻlishi bilan farq qiladi, belgilarni ifodalash uchun zarur va yetarli atributlarni belgilab, konsepsiya tasnifidagi oʻrmini belgilab beruvchi tushunchani mantiqiy jihatdan aniqlaydi. Shuning uchun atamalar orasida mutlaq sinonimlar tez-tez uchraydi.

Oʻzlashma yoki sintez qilingan atamalar umumiy soʻzlardan ancha sezilarli rasmiy farqlarga ega, masalan, chet tili asoslari, belgi komponentlari, eponim komponentlari va boshqalar. Terminlar koʻpincha umumiy soʻzlarga mos kelmaydigan semantik hamda grammatik farqlarga ega. Masalan, umumiy adabiy meʼyor nuqtayi nazaridan, *heavy water*, *high latitude*, *magnetic storm*, *yellow dwarf*, *solar wind*, *speed of light* kabi qator birikmali atamalarning yaxlit tushuncha sifatidagi raqobatbardoshligi atipik va meʼyordan tashqari.

Atoqli terminlar va terminologik soʻzlarning paydo boʻlish jarayonlari bir-biridan farq qiladi. Birinchi umumiy soʻzlar bilan bir xil maqomda nomlash jarayonida paydo boʻladi. Yagona farq shundan iboratki, voqelik obyektini idrok etish hislar orqali emas, balki muayyan soha tushunchalari toʻplamining bir qismi sifatida uning mantiqiyliги tufayli amalga oshiriladi. Xususan,

birinchi navbatda eng ko'p obyektning mantiqiy asosda olingan xususiyatlarining yig'indisi sifatidagi umumiy taassurot talqini shakllanadi. Umumiy taassurot ichida obyektning dastlabki tahlilidan so'ng, uning ustunligi, ya'ni so'zning shakllanish xususiyati ajratiladi. Keyin obyekt ittifoqdosh tushunchalar tizimiga kiritiladi. Nihoyat, obyektни tajriba va bilimga asoslangan holda ongli ravishda idrok etish davom etadi. Shuning bilan tushuncha rasmiylashtiriladi va uni belgilash uchun atama paydo bo'ladi.

Terminologik tizimlarni yaratish sohasida ona tili asosiy vosita bo'lishi kerak, chunki termin lug'ati, birinchi navbatda, har bir ona tilidagi lingvistik manbalar va faqat qisman xorijiy so'zlar asosida shakllanadi. Biroq bugungi kunda atama leksikalarini to'ldirishning eng keng tarqalgan usullaridan biri - har doim ham asosli va samarali bo'lmasa-da, o'zga tillardan o'zlashtirish usulidir. Bu ularning o'zlashtirilgan atama tegishli bo'lgan til xususiyatlarini saqlaydigan xorijiy so'zlar sonining keskin ko'payishiga olib keladi hamda odatda qabul qiluvchi tilning o'ziga xos xususiyatlariga kamdan kam moslashgan bo'ladi. Bunday "begona" sifatlar tufayli bu birliklar rasmiy semantik til muvozanatini buzadi, chunki ona tiliga mos bo'lmagan so'zlar to'plami uzoq davr davomida shakllanib, bunday so'zlarning ko'pchiligi leksik semantik, strukturaviy va morfologik qatlamlardagi istalmagan sifat o'zgarishlarini hosil qiladi.

Bugungi kunda mahalliy ilmiy-texnik atamalarni yaratishning asosiy usullari quyidagilardan iborat: 1) lug'atda mavjud so'zlarga yangi ma'no berish; 2) modifikatsiya, yani, o'zgartirish (affikslar yordamida hosila atamalar yasash); 3) atama o'zaklarini tuzish; 4) so'z birikmalari va iboralarni shakllantirish; 5) qisqartmalarni shakllantirish [3;107]. Qiymat almashinuvi esa konsepsiyalar o'xshashligi, texnik analogiya, tashqi analogiya, tushunchalarning uzviyligi natijasida sodir bo'lishi mumkin.

Xulosa. Tadqiqotlar shundan dalolat beradiki, termin ko'p tizimli omillar ta'sirida bo'lgan leksik darajadagi semantik jihatdan murakkab birlikdir. Ko'pgina atamalar ikki tomonlama rolga ega, chunki ular belgilangan ma'lum bir sohada ishlaydi. Ular odatiy va keng qo'llaniladigan va yuqori ixtisoslashgan xususiyatga ega bo'lgan umumiy hududda ham qo'llanadi. Terminologiyaning rivojlanishi qo'shimcha lingvistik voqelik obyektlari bilan chambarchas bog'liq, shu jumladan, bu hodisaga tizimli tashkil etish va faoliyat ko'rsatishning o'ziga xos xususiyatlari va tilning o'ziga xos xususiyatlari, xususan, leksik darajaning tuzilishi bunga to'g'ridan to'g'ri ta'sir o'tkazadi. Bunga qo'shimcha ravishda, tilda umumiy qo'llaniladigan va tor soha lug'atlarining o'zaro faol ta'siri mavjud. Turli termin leksikalarining o'zaro aloqasi transterminologizatsiya va reterminologizatsiyaga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Cherednychenko, O.I. (2007). Pro movu i pereklad [About the language and translation]. Kyjiv: Lybidj. 248 p.
2. Danilenko, VERA P. (1973). "O terminologicheskoy slovoobrazovanii [On terminological word creation]." In Voprosy jazykoznanija [Questions of linguistics] № 4: 76-85.
3. D'jakov, A.S., Kyjak T.R., and Kudeljko. Z.B. (2004). Osnovy terminotvorennja: semantichnyj ta sociolingvistychnyj aspekty [Fundamentals of term creation: semantic and sociolinguistic aspects]. Kyjiv : VD "Academia". 220 p.
4. Kryzhanovskaja, A.V., and Simonenko L.A. (1987). Aktualnye problemy uporyadochenija nauchnoj terminologii [Current problems of ordering scientific terminology]. Kyjiv: Naukova dumka. 164 p.
5. Lejchik, V.M., and Shelov S.D. (1989-1990). Lingvisticheskie problemy terminologii i nauchno-tekhnicheskij perevod [Linguistic problems of terminology and science technical translation], part. 1-2. Moskva: Vysshaja shkola.
6. Matvijias, I.Gh. (1987). "Dejaki pytannja terminologhiji v ukrajinsjkij dialektologhiji [Some terminological questions in Ukrainian dialectology]." In Ukrajinsjka dialektna leksyka [Ukrainian dialectic lexicon], eds. I. Gh. Matvijias, P. Ju. Ghrycenko, N. P Prylypko, 3-9. Kyjiv: Naukova dumka.